УДК 81'38; 801.6

А.Ф. Юсупов

1920–1950 ЕЛЛАР ТАТАР ШИГЪРИЯТЕНДӘ ФОНЕТИК-СТИЛИСТИК ЧАРАЛАР: ТӨРЛӘРЕҺӘМ КУЛЛАНЫЛЫШ ҮЗЕНЧӘЛЕГЕ

Статья посвящена изучению лингвостилистических особенностей татарской поэзии 1920–1950 гг. и выявлению стилеобразующих свойств фонетических средств; в ней раскрываются художественно-эстетические особенности таких фонетических средств, как *аллитерация, ассонанс, эвфония*, *элизия, синкопа, аферезис, апокопа и др.*, участвующих в семантико-стилистической организации поэтических текстов. Утверждается, что в языке поэтических произведений они употребляются в тесной связи с установками метрики, закономерностями рифмы и ритма, и правилами стихосложения.

Ключевые слова: фонетическая стилистика, фонетико-стилистические средства, аллитерация, ассонанс, эвфония, элизия, синкопа.

The article is devoted to the study of linguistic-stylistic features of Tatar poetry of 1920–1950s and the identification of style-forming properties of phonetic means; it reveals the artistic and aesthetic features of such phonetic means as alliteration, assonance, euphony, elisia, syncope, apheresis, apocope, etc., participating in the semantic-stylistic organization of poetic texts. It is argued that in the language of poetic works they are used in close connection with the settings of the metric, the laws of rhyme and rhythm, and the rules of versification.

Keywords: phonetic stylistics, phonetic-stylistic means, alliteration, assonance, euphony, elisia, syncope.

Шигъри сөйләмнең сәнгатьчә бай, югары поэтик яңгырашлы булуында, дөрес һәм матур әйтелешендә төрле фонетик-стилистик чаралар әһәмиятле роль уйный. Бу очракта аеруча «сөйләмнең шигъри яңгырашына, иҗек төзелешенә, авазларның әйтелешенә, рифма, ритм, басым мәсьәләләренә, аларның кулланылыш үзенчәлекләренә игътибар ителә... Теге яки бу төшенчәләрне тиешле эмоциональ рухта бирү, сөйләмдә югары яңгырашка һәм сәнгатьлелеккә ирешү өчен, эчтәлеккә туры китереп, күптөрле фонетик-стилистик чаралардан файдаланыла» [Хаков, 1999, б. 168].

Төрки-татар әдәбияты тарихында поэзия аеруча мөһим урын тота һәм әдәби процесста булган үзгәрешләр, иң беренче чиратта, шигъри әсәрләрдә чагылыш табалар [Юсупов, Юсупова, 2019, с. 261]. XX гасырның беренче яртысы татар шигърияте теле фонетик-стилистик чараларның кулланылыш үзенчәлеге, аларның байлыгы һәм төрлелеге ягыннан аеруча кызыклы. XX гасыр башы татар шигъриятендә аваз кабатланулары һәм фонетик стилистиканың аерым мәсьәләләре Г. Тукай, Дәрдмәнд, С. Рәмиев әсәрләре мисалында Х.Х. Кузьмина [Кузьмина, 2006] һәм Г. Гыйльманова [Гыйльманова,

2008] тарафыннан өйрәнелә. Сүзләрнең әйтелешенә (яңгырашына) нигезләнгән сурәтләү алымнарының байлыгы ягыннан 1920–1950 еллар татар шигърияте дә үзенчәлекле кабул ителә, мондый төр поэтик эзләнүләр аеруча Һади Такташ, Муса Җәлил, Фатих Кәрим, Хәсән Туфан, Әхмәт Фәйзи иҗатларында күзәтелә һәм әсәрләрнең теле баюга, үзенчәлекле шигъри сөйләм формалашуга алып килә. Мәкалә чикләрендә әлеге шагыйрьләр тарафыннан иҗат ителгән шигъри әсәрләрнең тел-өслүб үзенчәлекләрен өйрәнүгә игътибар юнәлтелә, фонетик-стилистик чараларның кулланылыш үзенчәлекләре, фонетик чараларның сурәт тудыру алымнары һәм мөмкинлекләре үзәккә алына, аерым алганда, 1920–1950 еллар татар шигърияте телендә *аваз кабатланулары, аваз кыскарулары һәм авазлар өстәлү* кебек күренешләр тикшерелә.

Аваз кабатланулары. «Шигъри сөйләм теле, беренче чиратта, авазлар составы ягыннан оеша. Фонетик элементларның билгеле бер тәртипкә салынган булуы шигъри әсәрдәге сәнгати уйланмага буйсынган үзенчәлекле мәгънәне барлыкка китерә. Шигъри текстны авазлар ягыннан оештыруда төп принцип булып, кабатлау принцибы тора. Әлеге күренеш еш кына халык авыз иҗатында, матур әдәбиятта, аерым алганда, шигърияттә сурәт тудыру, әсәрнең аһәңлелеген, тәэсир көчен арттыру өчен кулланыла» [Гыймранова, 2008, б. 101–102]. Билгеле булганча, фәнни әдәбиятта аваз кабатлануларның берничә төре аерып куела: *аллитерация, ассонанс һәм эвфония.*

Аллитерация – билгеле бер тартык аваз кергән сүзләрне күбрәк кулланып, сәнгатьле сөйләмгә үзенчәлекле яңгыраш бирү алымы... Аллитерациядә һәркемгә диярлек иң аңлаешлы һәм иң гадие – табигать күренешләрен яки җан ияләренең хәрәкәт-яшәешләрен аваз-төс охшашлыгы аша чагылдыру [Курбатов, 2002, б. 184].

Мондый төр эзләнүләр Ә. Фәйзи иҗатында еш кулланылыш таба. Мисал өчен, «Җөйче» шигырендә [т], [ж] авазлары актив кулланылып, өстәмә эффект тудыруга юнәлтелә һәм тегүче турындагы текстта тегү машинасының тавышы булып яңгырый:

Җырлый-җырлый,
Кәтүк зырлый,
Табан тырный,
Табан шуа,
Җөйне куа,
Кырылдата, тырылдата, та, та! та! та!
(Ә. Фәйзи. «Җөйче», 1927)

Әлеге шигырьдә билгеле бер авазларның актив кулланылышы стилистик яктан сурәтнең тәэсир көчен тагын да арттыруга юнәлтелә, шул ук вакытта лирик герой күңелендәге икеләнү, шомны көчәйтүгә хезмәт итә.

Ә. Фәйзинең «Бюрократ эпипәсе» шигыре исә [с] һәм [к] тартыкларының кабатлануына нигезләнеп төзелә:

Килеп керде секретарь,
Сиңа, диде, секрет бар,
Срочно просит прокурор,
Хет җәяү, хет сикереп бар!
(Ә. Фәйзи. «Бюрократ әпипәсе», 1929).

Бу очракта аваз кабатлануы сатирик тонны көчәйтү юлында файдаланыла һәм лирик герой фикерен тирәнәйтүгә юнәлтелә. Ф. Кәримнең шигъри әсәрләрендә исә [з] һәм [т] авазлары кабатланып килеп, образ-сурәт тудыру вазифасын башкара, әлеге авазларның актив кулланылышы текстның укучыга тәэсир итү көчен арттыра, аңа аһәңлелек өсти, тамчы таму эффектын тудырып, сурәтлелекне тирәнәйтә:

Яз, яз, яз җитә,
Тәрәзәне ачтылар,
Тып, тып, тып итә
Эре-эре тамчылар
(Ф. Кәрим. «Яз җитә», 1936)

Билгеле булганча, аллитерация ике юнәлештә: «*горизонталь* һәм *вертикаль* юнәлешләрдә була» [Курбатов, 2002, б. 184]. Алдагы мисалда горизонталь юнәлештәге аллитерация күзәтелә, ягъни аерым тартыкларның кабатлануы шигырь юлларында урын ала. Вертикаль аллитерация булганда, шигырьнең һәр юлы саен билгеле бер иҗек яки авазның кабатланып килүе күздә тотыла. Бу төр аллитерация *анафора* яки *эпифора* рәвешен алып, үзенә бер төрле рифма барлыкка китерә. Тикшеренүләр күрсәткәнчә, аваз кабатлануына нигезләнгән мондый сурәтлелек Һ. Такташ иҗатында актив кулланылыш таба. Мисал өчен, «Антым» шигыре [к] тартыгы чиратлашуына нигезләнеп төзелә:

Кычкырам:
Килегез, әй, адашкан,
Канга баткан мәзлум ил халкым!
(Һ. Такташ. «Антым», 1920).

Бу очракта [к] тартыгының чиратлашуы канга-кан барган көрәш елларын сурәтләүгә юнәлтелә.

Ассонанс. Эмоциональ поэтик сөйләмгә ирешү өчен, бер үк сузык авазларның кабатланып килүе һәм ешрак кулланылуы шушы алымга керә [Хаков, 1999, б. 169]. Тикшеренүләрдән күренгәнчә, мондый төр аваз кабатланулары өйрәнү үзәгенә алынган шагыйрьләр арасында М. Җәлил иҗаты игътибарга лаек. Мәсәлән:

Соңгы тамчы каным тамса тамсын,
Тик антыма таплар кунмасын.
(М. Җәлил «Кичер, илем!», 1942)

Әлеге мисалда [а] авазлары күбрәк кулланылса, «Ирек шагыйре сүзләре» шигырендә исә [а], [ө] һәм [и] авазларының чиратлашуы урын ала, шуның аша автор үзенең сәяси позициясен төгәлләштерә, омтылышларын декларатив төстә белдереп чыга:

Яшим халык өчен, көчләр табам мин,
Халык өчен һаман алга барам мин.
(М. Җәлил. «Ирек шагыйре сүзләре», 1920)

Эвфония. Бер үк төрле сузык яки тартык авазларның, аваз тезмәләренең күбрәк кулланылуы нәтиҗәсендә, сөйләмнең югары һәм экспрессив яңгырашы барлыкка килә [Хаков, 1999, б. 170]. Мәсәлән, М. Җәлил күп кенә шигырьләрендә бер үк сүзләрне, иҗекләрне кабатлау ярдәмендә дә югары яңгырашка, сәнгатьлелеккә ирешә:

Ирлек сорый көрәш егетеннән,
Ирешер өчен бөек өмиткә,
Ирек китәр, качсаң ирлектән,
Ирлек белән иреш иреккә.
(М. Җәлил. «Батырлык турында», 1943)

Тикшеренүләр күрсәткәнчә, шигъри әсәрләр телендә аваз кабатлануларының аерым төрләре (аллитерация, ассонанс, эвфония) башка стилистик фигуралар белән бергә кулланылып, бер-берсенә керешеп китә һәм шигъри текстлар телендә үзенчәлекле синтез күренешен формалаштыра. Өйрәнү объекты итеп алынган шигъри текстлар телендә аваз кабатлануларының аеруча *анафора* һәм *эпифора* алымнары белән үрелеп китүе үзенчәлекле. Берничә стиль чарасының бергә кулланылышы, аларның синтезы әсәр тукымасына салынган мәгънәне көчәйтүгә хезмәт итә, текстны тел-стиль ягыннан бизи һәм баета.

Бер үк сүзләрнең һәм авазларның кабатлануы Ә. Фәйзи иҗатында үзенчәлекле яңгыраш таба, аның күп шигырьләрендә строфаның һәр юлы бер үк сүзгә яки сүзләр тезмәсенә башлана:

Без килербез, тимә,
Без көләрбез, көймә,
Безнең көлү энәсе бар чорда.
(Ә. Фәйзи. «Динамо һәм примус», 1930)

Әлеге күренеш Һ. Такташның шигъри текстларына да хас, үзенең фикерләрен укучыга үтемле итеп җиткерү юлында шагыйрь еш кына авазларны, иҗекләрне кабатлау алымына мөрәҗәгать итә. Алдагы мисалда юл башы рифмасы (анафора, вертикаль аллитерация) юл азагы рифмасы белән (эпифора) берлектә кулланыла:

Бер җирдә юк андый ак каеннар,
Бер җирдә юк андый урманнар,
Бер җирдә юк камыш сабаклары –
Андагыдай шаулый торганнар…
(Һ. Такташ «Мокамай», 1929)

Һ. Такташның «Урман» шигыре анафора алымы кулланылышына мисал булып тора. Әсәрдә «анда» сүзенең һәм [а] авазының юл башында кабатланып килүен күрәбез:

Анда давыл симфониясе,
Анда үзенә башка тавышлар,
Анда кыргый кошлар,
Ач бүреләр җырлый,
Анда шаулый күлләр, камышлар...
(Һ. Такташ. «Урман», 1924)

Шигырь юллары, сүзтезмә яки җөмләләр ахырында сүзләрнең кабатлануы *эпифора* дип атала. Ф. Кәрим иҗатында да юл ахырында сүз һәм аваз тезмәләре кабатлануларын күрергә мөмкин:

Кемгә сөйлим серләремне,
Йөрәгем ялкын кебек.
Ялкынланган йөрәгемә
Бераү бик якын кебек.
(Ф. Кәрим. «Кемгә сөйлим серләремне», 1938)

Бу алым әсәргә музыкаль яңгыраш бирә, эмоциональлекне арттыра. Шунысы үзенчәлекле: мондый шигъри текстлар еш кына көйгә салынып, популяр җырга да әверелеп китә.

Аваз кыскарулары. XX гасырның беренче яртысы поэзиясендә шигырь үлчәме таләбе, рифма-ритм, метрика кагыйдәләре нигезендә янәшә килгән сүзләрнең берсе сузык авазга тәмамланып, икенчесе сузык аваз белән башланганда, аерым очраклар сүз уртасында һәм ахырында да, кайбер авазлар йотылырга яки төшеп калырга мөмкин. Тикшерелә торган чор поэзиясе телендә еш очрый торган фонетик чараларның тагын берсе – ***элизия*** күренеше, бу очракта сүзләр чигендә янәшә килгән ике сузыкның берсе төшеп кала, икенче сузык тарафыннан йотыла, ягъни бер сүз ахыры белән икенче сүз башында бер төрле сузыклар очрашканда, аларның берсе төшеп кала. Шигъри әсәрләр телендә еш кына очрашучы сузыкларның беренчесе [ә], икенчесе [а] авазы булса, гадәттә, бер аваз тулысынча кыскара. Ритмикага бәйләнешле мондый төр эзләнүләр Һ. Такташ, Х. Туфан, Ә. Фәйзи әсәрләрендә урын ала, аеруча Х. Туфан тарафыннан яратып кулланыла. Мәсәлән:

*Эзлим сине, ләкин **табалмыйм**:*
Күп икән, кү-үп
Синең төсләләр, –
Ландыш кебек ап-ак күңелле,
Кояш кебек якты йөзләләр.
(Х. Туфан. «Ландыш», 1956)

Бу очракта ритмик таләп белән «таба алмыйм» тезмәсендә сүз азагындагы [а] авазы төшеп калган, янәшә килгән бертөрле авазларның берсе икенчесе тарафыннан йотылган.

Әлеге төрдәге аваз кыскарулары Һ. Такташ әсәрләрендә дә күзәтелә:

Менгән саен җирнең матурлыгын,
Яктылыгын күбрәк ***күралдым...***
Ә син ***менәлмадың...***
Калдың, югалдың.
(Һ. Такташ. «Мокамай», 1929)

Ике очракта да элизия күренеше метрика таләбе нигезендә язуда чагылыш таба. Әмма бер әһәмиятле үзенчәлекне билгеләп үтү мөһим: шигырь ритмы таләп иткән очракта ике сүз арасына туры килгән [ә] һәм [а] сузыклары йотылмыйлар. Мәсәлән:

Хыялымда минем шул урманнар
Һаман кайный, һаман шаулыйлар,
Синең белән минем малай чаклар
Күз алдымнан китә алмыйлар.
(Һ. Такташ. «Мокамай», 1929)

Билгеле булганча, татар телендә элизия күренеше нигезендә яңа сүзләр дә ясалырга мөмкин. Тикшерелә торган шигъри текстларда беренче сүз [ә] авазына тәмамланып, икенчесе [а] авазына башланган очракта, яңа сүзләр ясалалар, һәм, гадәттә, икенче сүз сингорманизм законына буйсынып үзгәрә. Элизия күренеше нигезендә барлыкка килгән яңа сүзләр аеруча Ә. Фәйзи, Х. Туфан әсәрләрендә еш күзәтелә. Мәсәлән:

Бу очу шатлыгын
Яшерәлми *күзләрдән,*
Төшәләр илемнең
Кызлары – гүзәлләр.
(Ә. Фәйзи. «Кер юучы турында җыр», 1935)

Безнең кызлар үзе анда хәзер
Авыларны алга җитәкли!
Ә син?
Вагоннан да ялгыз ***төшәлмисең,***
Җитәкләүче
Егет кирәк бит.
(Х. Туфан. «Тәти кыз альбомына», 1927)

Әлбәттә, «яшерә алмый», «төшә алмыйсың» урынына «яшерәлми», «төшәлмисең» дип сөйләү барыннан да бигрәк җанлы сөйләм теленә, сөйләшү стиленә хас. Алдагы мисалларда ритмик таләп белән алар поэзия теленә дә үтеп керә һәм шигъри сөйләмне җанландыру, экспрессивлыкны арттыру юлында файдаланыла.

«Әгәр төзелмәнең беренче компоненты [а], [ә], икенче компоненты [у], [ү], [и] авазлары булса, соңгылары [w] яки [й] сонантлары булып әйтеләләр, ә төзелмә үзе [аw], [әw], [ай], [әй] тибындагы ялган дифтонг булып ишетелә» [Татар грамматикасы, 2015, Т. I, б. 23]. Мондый типтагы мисаллар аеруча Һ. Такташ иҗатында күп очрый. Мәсәлән, авторның «Мокамай» шигыреннән берничә мисал китерергә мөмкин:

Бергә чабаталар үреп йөргән чакта
Син остарак миннән ***үрәйдең,***
Минем матур итеп ***үрәлмауны***
Булдыксызлыгымнан ***күрәйдең...***

Яки тагын бер мисал:

Без урманда урман кискән чакта,
Бергә урлап юкә ***кисәйдек.***
Чабаталар үреп, кояш байгач,
Ат узышып кайтып ***китәйдек.***
(Һ. Такташ. «Мокамай», 1929)

Алдагы мисалда «үрә алмауны» урынына «үрәлмауны» булып ишетелә (*аферезис* күренеше күзәтелә). Әлеге өзекләрдә «үрә идең», «күрә идең», «кисә идек», «китә идек» төзелмәләрендә янәшә килгән авазлар дифтонгоид булып әйтеләләр: [ай], [әй] тибындагы ялган дифтонглар ясалып, метрик таләп белән «үрәйдең», «күрәйдең», «кисәйдек», «китәйдек» булып ишетелә.

Төзелмәдә янәшә килгән [а], [ә] һәм [и] авазларының дифтонгоид булып әйтелү һәм язылу үрнәкләре Ә. Фәйзи әсәрләрендә дә бар. Мәсәлән:

Тоймасайдем *шунда*
Оялу азабын.
Мин яулап ***алсайдем***
Шушының җавабын.
(Ә. Фәйзи. «Артымда үтерелгән...», 1947)

Әлеге шигырьдә «тоймаса идем», «алса идем», «булса иде» төзелмәләрендә [ай] ялган дифтонгы ишетелә.

Синкопа – сүз уртасындагы авазның төшеп калуы (мәсәлән, халык – халкы һ.б.). Синкопа күренеше тикшерелә торган шигъри текстларда күбрәк [ы] һәм [е] авазларына кагыла. Мәсәлән:

[ы] авазы төшеп калу:

Куык кунды барып кыз ***борнына,***
Кыз аптырап битен каплады...
Кыз торды да кинәт, әйтте миңа,
Еламады үзе, көлмәде:
«*Сөям, диеп кызга үрелгәнче,*
Сөрт ***борныңны,*** *егет, элгәре!*»
(М. Җәлил. «Ишек төбендә», 1942).

[е] авазы төшеп калу:

Аның ***исме*** *белән ачылган тел,*
Үлгәндә дә Аны кабатлар.
(М. Җәлил. «Хөкем алдыннан», 1943).

Аерым очракларда [ә] авазы да төшеп калырга мөмкин: гадәттә мондый мисаллар җанлы сөйләм телендә күзәтелә. Мәсәлән:

*Төн **тәрәзгә***
Кызыл якты япты.
(Х. Туфан. «Еллар итәгендә», 1925)

Билгеле булганча, татар телендә сүз уртасында авазларның төшеп калуы исем сүз төркеменә кергән берәмлекләрдә еш күзәтелә һәм синкопа, гадәттә, сөйләм теле өчен хас күренеш булып санала. Поэзия телендә фонетик-ритмик процесслар нәтиҗәсендә авазлар төшеп калу фигыль сүз төркеменә кергән сүзләрдә дә очрый:

[ы] авазы төшеп калу:

Кулларымны болгый-болгый, бүлмәм буйлап
***Ашгып-ашгып** йөрим, белмим, нидер уйлап.*
(Һ. Такташ. «Күләгәләр», 1922)

[е] авазы төшеп калу:

Син уйныйсың, ә мин шундый ардым;
***Өзлеп-өзлеп** тыным алам да.*
(Һ. Такташ. «Урман кызы», 1922)

Барыгыз болынга, балалар!
***Йөгрегез,** уйнагыз, көлегез!...*
***...Китрегез** данлыклы хөр илнең,*
Тәбрикләп, шатлыклы көннәрен.
(М. Җәлил. «Чәчәкләр», 1943)

Метрик таләп буенча берничә аваз да төшеп калырга мөмкин (кайбер сүзләрдә). Мәсәлән, түбәндәге шигырь текстының соңгы юлындагы «асылынып» сүзе урынына «аслып» сүзе кулланылган, сүзнең өч авазы төшеп калган:

«Барабыз»да кайтып киләм әле
***Аслып** үлгән берәү яныннан...*
(Һ. Такташ, «Болай... гади җыр гына», 1928)

Аерым очракларда аваз гына түгел, бәлки, ритмик таләптән чыгып, тулы бер иҗек тә *(-гы)* төшеп калырга мөмкин. Мәсәлән:

Ни була сайрамаса!..
***Яңрата** әрәмәне.*
Япсана тәрәзәне:
Үзәкне өзә ләса.
Ни була сайрамаса...
(Х. Туфан. «Бу соңгы таңы аның», 1943)

Шигырь ритмикасы кагыйдәләре нигезендә сүзнең беренче авазы яки соңгы авазы төшеп калып, сүз кыскарырга мөмкин. Тикшерелә торган шигъри текстлар телендә мондый фонетик үзенчәлекләр булган мисаллар еш очрамый, әмма урын ала:

*Теләсәм дә, хәзер **ләкми** миңа*
Бер томаулы гына гашыйк та.
(М. Җәлил. «Ишек төбендә», 1942)

Әлеге өзектә «эләкми» сүзендә сүз башында [э] авазы кыскарган һәм сүз сөйләм телендәге формада кулланыла.

Моннан тыш бу чор шигъри әсәрләр телендә апокопа – сүз ахырында басымсыз сузыкның төшеп калу күренеше дә урын ала:

Әл дә, золмәтләргә йотылып,
Монда ил – ислам тора.
(Һ. Такташ. «Төркстан сахраларында», 1917)

Бу мисалда «әле дә» сүз тезмәсендә [е] авазы шигырь ритмикасына буйсынып төшеп калган.

Авазлар өстәлү. Поэзия телендә аерым сүзләрләрнең кулланылышы, аларның үзгәреше дә шигырь ритмикасы таләпләренә буйсындырыла һәм метрика кагыйдәләре нигезендә аерым сүзләр сөйләм теленә яраклаштырыла. Әлеге максатлардан чыгып, шигъри текстларда аерым сүзләр сөйләм телендәге формада кулланыла. Шуны билгеләп үтәргә кирәк: сүз уртасына сузык аваз өстәлү күренешенә мисаллар еш очрамый. Мәсәлән, М. Җәлилнең «Нәрсә эшләдең?» шигырендә бер үк сүз («күбрәк») ритмик таләптән чыгып, ике формада кулланыла: «күбрәк» һәм «күберәк»:

***Күбрәк** танк, туплар, гранаталар,*
Минометлар кирәк фронтка,
Син заводта эшләп чыгарышны
Күтәрдеңме шундый муллыкка?
***Күберәк** ит, икмәк, кием кирәк*
Фронтагы сугышчыларга.
Чыгардыңмы өлеш хезмәтеңнән
Җимешеннән өлеш шуларга?
(М. Җәлил. «Нәрсә эшләдең?», 1941)

Поэзия телендә аерым сүзләрнең кулланылышы турыдан-туры шигырь ритмикасы таләпләренә буйсындырыла. Шигъри сөйләм теленең, беренче чиратта, авазлар составы ягыннан оешуы, фонетик-стилистик элементларның билгеле бер тәртипкә салынган булуы сәнгатьлелекне арттыру, образлылык һәм сүздән сурәт тудыруга юнәлтелә. Сөйләмнең сәнгатьчә бай, югары поэтик яңгырашлы булуында, дөрес һәм матур әйтелешендә төрле фонетик чаралар зур урын тота. Шигъри әсәрләрдә аваз кабатлануларының аерым төрләре (аллитерация, ассонанс, эвфония) башка стилистик фигуралар белән бергә кулланылып (анафора, эпифора), әсәр тукымасына салынган мәгънәне, автор идеясен тагын да калкурак итеп бирергә мөмкинлек бирә.

Шигъри текстларда аерым сүзләр шигырь үлчәме таләбе, рифма-ритм, метрика кагыйдәләре нигезендә фонетик составы ягыннан үзгәрешләр кичерә. Сүзләрдән авазлар төшеп калу (элизия, синкопа, аферезис, апокопа күренеше) һәм сүзләргә аерым авазлар өстәлү кебек фонетик закончалыклар җанлы сөйләм теле һәм сөйләшү стиленә хас күренешләр булып санала. Ритмика таләп иткәндә алар шигырь

текстларына үтеп керәләр һәм җанлы сөйләмгә якын стиль тудыруга хезмәт итә башлыйлар, табигый яңгырашны арттырып, экспрессивлыкны көчәйтү чарасына әвереләләр. Шул рәвешле, фонетик-стилистик чаралар шигъри текстлар телен нәфис, аһәңле, матур яңгырашлы итүдә зур әһәмияткә ия, һәм аларны урынлы куллану, бер-берсе белән чиратлаштыру шагыйрьләрнең осталыгын, зәвыгын, сөйләм байлыгын күрсәтеп тора.

Әдәбият

Гыймранова Г. XX гасыр башы татар шигъриятендә аваз кабатлауларның эстетик вазифасы // Фәнни язмалар – 2007: җыентык / фәнни редакторы И.А. Гыйләҗев. Казан: Казан ун-ты нәшр., 2008. Б. 101–106.

Кузьмина Х.Х. Фонетик стилистика мәсьәләләре // Milli mədəniət. 2006 № 11. Б. 55–57.

Курбатов Х.Р. Сүз сәнгате: Татар теленең лингвистик стилистикасы һәм поэтикасы. Казан: Мәгариф, 2002. 199 б.

Русско-татарский толковый словарь лингвистических терминов / под ред. Ф.И. Тагировой и Ф.Ф. Гаффаровой. Казань: ИЯЛИ, 2016. 248 с.

Татар грамматикасы: өч томда / проект җит. М.З. Зәкиев; ред. Ф.М. Хисамова. Тулыл. 2 нче басма. Казан: ТӘһСИ, 2015. Т. I. 512 б.

Хаков В.Х. Татар әдәби теле (стилистика). Казан: Татар. кит. нәшр., 1999. 304 б.

Юсупов А.Ф., Юсупова Н.М. Поэтическая ономастика татарской поэзии первой половины XX века // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2019. Т. 12. Вып. 3. С. 261–264.

Публикация статьи осуществлена в рамках научного проекта № 18-412-160008 РФФИ и Правительства Республики Татарстан

Мәкалә РФФИ һәм Татарстан Республикасы Хөкүмәтенең 18-412-160008 номерлы проекты кысаларында әзерләнде

Юсупов Айрат Фаик улы,
филология фәннәре кандидаты, Казан федераль университеты Филология һәм мәдәниятара багланышлар институты Г. Тукай исемендәге Милли мәдәният һәм мәгариф югары мәктәбенең татар теле белеме кафедрасы доценты